

ÁRA: 695 Ft

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

2016/7

RUBICON

+16
OLDAL

A POZSONYI
CSATA

VÁNDORLÁS ÉS
MEGTELEPEDÉS

ÍJAK,
TEGEZEK,
TARSOLYOK

A MAGYAR
HONFOGLALÁS
VITATOTT
KÉRDÉSEI

ŐSEINK
VISELETE

ÁLMOS
ÉS ÁRPÁD

Honfoglalók

TÜRK ATTILA

A HONFOGLALÁS KORI RÉGÉSZETI HAGYATÉK KELETI KAPCSOLATRENDSZERE

Ezüsttál
Korobcsinóból

A magyarok honfoglalás előtti történetéről kevés forrás áll rendelkezésünkre, ezért bármilyen új információ fontos lehet. Régészek generációi várták és várják, hogy a Kárpátoktól keletre a hazaiakkal jól összevethető leletek kerüljenek elő. Az 1980-as évektől a régészek ásója nyomán egyre nagyobb számban láttak napvilágot számunkra is érdekes tárgyak, amelyek azonban a rendszerváltást követően a magyar régészet kelet-európai kapcsolatrendszerének meggyengülése miatt sokáig rejtve maradtak a hazai kutatók előtt. Mostanra világosan látszik, hogy két területen is sűrűsödnek a „magyargyanús” leletek: a Dél-Urálban és a Középső-Dnyeper mellett. Előkerülésük számos kérdést felvet, s hatásukra újra kell gondolnunk a korai magyar történelemről kialakított képünk egyes elemeit.

A korai magyar történelem, közkeletűbb nevén a magyar őstörténet az írott adatokat tekintve forrásszegény kutatási terület. Így a régészet mint rohamosan gyarapodó forrásanyagú tudományág kiemelkedő jelentőséggel bír(hat) e téren. Ez tény akkor is, ha módszertani szempontból a régészeti leletek közvetlen történeti, etnikai értékelése ma már sokkal szigorúbb megítélés alá esik, mint korábban. A biztos történeti interpretációhoz ugyanis azt kellene tudnunk, hogy egy-egy lelet egykori tulajdonosa milyen etnikai tudattal rendelkezett és hogy milyen politikai csoporthoz vallónak tekintette magát, ez azonban nyilvánvalóan meghaladja a régészet lehetőségeit. A kelet-európai füves és erdős sztyeppe, az erdővidék, illetve ezek mikrorégiói között mutatkozó egykorú, markáns régészeti különbségek alapos ismerete azonban munkahipotézis szintjén lehetőséget nyújt a hagyományos régészeti módszerekkel történő migrációkutatásra. Vizsgálódásainkat természettudományos módszerekkel kiegészítve ugyanakkor – szerencsés esetben – ma már jóval több információt nyerhetünk ki a tárgyi forrásokból, mint elődeink.

A KELET-EURÓPAI ELŐZMÉNYEK

A régészet számára a korai magyar történelemmel kapcsolatos alapvető kérdések máig nem sokat változtak. A legfontosabb, hogy a korábban nyelvészeti érvek alapján feltételezett nyugat-szibériai őshazától nyugatra, az Uráltól a Kárpát-medencéig terjedő terület régészeti anyagából mi kapcsolható a magyarság kora középkori elődeihez? Másképpen: az írott források alapján feltételezett egyes szállásterületek elhelyezkedése bizonyítható-e az újabb régészeti leletek tükrében? Továbbá: a honfoglalás kori leletanyag genezise és kapcsolatrendszere valóban elsősorban keleti irányba mutat-e, és ha igen, milyen mértékben? E kérdések megválaszolására alapvetően két kutatási módszer alakult ki az elmúlt bő száz évben: az egyik az Uráltól halad a Kárpátok felé – ezt nevezik lineáris módszernek –, a másik pedig a Kárpát-medence 10. századi hagyatékából kiindulva keresi a kelet-európai előzményeket – ez a retrospektív módszer. Írásomban ez utóbbi alapján veszem röviden számba az új régészeti eredményeket.

A MAGYARSÁG FELTÉTELEZETT VÁNDORLÁSA A 9. SZÁZADBAN

- A honfoglalás kori régészeti hagyaték keleti párhuzamainak elterjedése
- A füves sztyeppe déli határa
- Az erdős sztyeppe északi határa
- Korai hadjáratok
- A honfoglalás

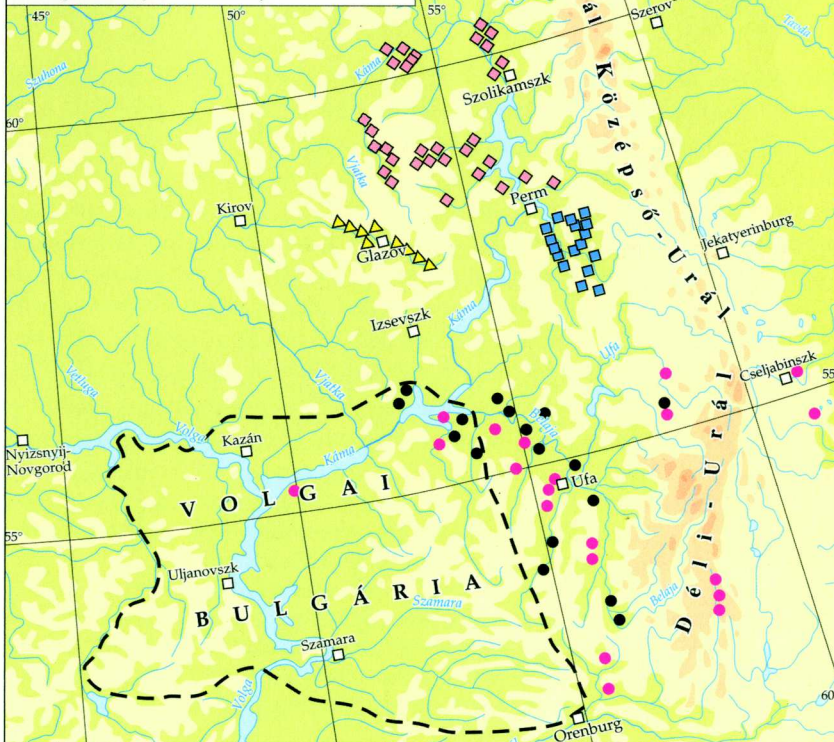

A korai magyar történelem régészeti kutatása az elmúlt évtizedben a Dnyeper folyó és az Urál hegység térségében előkerült kora középkori leletek kapcsán új lendületet vett. Régészeti módszertani szempontból azt mondhatjuk, hogy olyan leletekről és régészeti jelenségekről van szó, amelyek kapcsolatot mutatnak a Kárpát-medence 10. századi anyagi műveltségével. Ilyeneket továbbra is csak a dél-orosz erdős és részben füves sztyeppén, a szamarai Volga-könyök és a Dél-Urál térségében találunk.

A magyar honfoglalást hagyományosan 895-re tesszük, azonban az írott források adatai mellett újabban immár néhány régészeti lelet is utal arra, hogy a honfoglalás kori anyagi kultúra korábban feltűnt a Kárpát-medencében: erre mutat például néhány magányosan eltemetett (pl. Szeged környékén) fegyveres férfi sírjának radiokarbon kormeghatározása. Amennyiben a későbbiekben e leletcsoport tovább fog gyarapodni, akkor újabb érv szól majd amellett, hogy a honfoglalást ne kizárólag egy-két év eseménytörténetének tartjuk, hanem egy néhány évtizedes, talán a 860-as évektől induló és a 907-

URÁL MENTI RÉGÉSZETI KULTÚRÁK

- A kusnarenkovói kultúra lelőhelyei (6–8. század)
- A karajakupovói kultúra lelőhelyei (9–10. század)
- A nyevolínói kultúra lelőhelyei
- A lomovátovói kultúra lelőhelyei
- A polomszkoji kultúra lelőhelyei

es pozsonyi csatával lezáruló történelmi folyamatnak.

A honfoglalás és kora Árpád-kori régészeti hagyatékek keleti kapcsolatrendszerének feltárása támpontokkal szolgálhat arra, hogy a honfoglalók milyen irányból érkezhettek a Kárpát-medencébe. A legközelebbi ilyen vonatkozású leletanyagot a Kárpátok külső, keleti ol-

dálán találjuk, egészen a mai Moldáv Köztársaságig, illetve az Al-Duna vidékéig terjedően. Ezek történelmi értékelésével kapcsolatban azonban újabb kronológiai alapon kételyek merültek fel. A Przemysł mellett feltárt temető jellegzetes S végű karikaékszerei például a 10. század második felében–végén történt temetkezésekre utalnak.

Így komolyan felvetődött annak a lehetősége, hogy ezen lelőhelyek – vagy legalábbis egy részük – nem az etelközi szállások legnyugatibb emlékei, hanem a 10. század végén valószínűleg katonai védelmi feladatokkal a hágók előterébe kitelepített csoportok emlékei.

Egészen biztosan nem az etelközi szállásokhoz köthetőek azok a sírok, amelyek egyértelműen a 10. századi Rusz nagy sírszámú temetőiben bukannak fel elszórtan. (Ezek oly mértékben különböznek környezetüktől, mint például a vélt augsburgi csatamező közelében újabban felfedezett 10. századi Kárpát-medencei eredetű leletegyüttes.) A háttérben feltehetően azokat a magyar harcosokat sejtethetjük, akik kijevi zsoldba szegődtek. (Fordítva is szép számmal érkeztek katonák, nyomukat például az Oroszvár helynév és a Kárpát-medencei balta alakú amulettek őrzik.) A harmadik, erősen vitatott csoportot a Bukarest, Tei-tavi lelőhelyek alkotják, melyeknek kevésbé karakteres leletanyagát – elsősorban épp a Szubbotcy-horizont alább bemutatandó jellegzetességei alapján – ma már inkább a besenyőkhöz vagy más, kései nomád csoportokhoz kötjük.

A mai Moldávia területéről a Dnyeszter folyó vidékéig magyar őstörténelmi szempontból sajnos kevés érdekes leletet ismerünk, a jelenség háttérében feltehetően az eltérő földrajzi környe-

RÉGÉSZETI MŰVELTSÉG – RÉGÉSZETI KULTÚRA –

A régészeti kultúra vagy a vele többé-kevésbé egyenértékű régészeti műveltség fogalma a 20. század elején alakult ki. A régészek a jellegzetes azonosságokat mutató leletegyütteseket földrajzi területek, illetve korszakok szerint kapcsolták össze mint feltételezhetően összetartozó emberi közösségek, törzsek vagy népek hagyatékait. Ezeket az összetartozó leletegyütteseket, illetve a mögöttük álló hajdani kultúrákat nevezik régészeti kultúráknak. Korábban azt feltételezték, hogy az élesen körülhatárolt, azonos leletekkel, temetkezési szokásokkal, antropológiai jegyekkel rendelkező régészeti kultúrák jól meghatározott népekkel vagy törzsekkel azonosíthatóak. A 20. század végére azonban világossá vált, hogy a rokon tárgyi hagyatékek elterjedése az esetek többségében nem azonosítható egyértelműen egykori népekkel, etnikumokkal. A hasonlóságot mutató leletegyüttesek összefoglaló nevéként ma is használják a régészeti kultúra fogalmát, de helyét egyre inkább az etnikai meghatározást kerülő, pusztán a hasonló leletek elterjedési körére utaló régészeti horizont vagy lelet típus kifejezés veszi át.

Szubbotcy-horizont

A fogalmat 2011-ben alkotta meg O. V. Komar, és azt az etelközi magyar szállásokhoz köthető régészeti hagyatékként értékeli a kutatás. A Dnyeszter közepes folyása mentén sűrűsödő leletkör az ukrainai Szubbotcy

falu mellett 1983–1986 között előkerült, háromsíros temetőről kapta a nevét. Az ide sorolt mintegy tucatnyi lelőhely a 9. század közepes harmadára és második felére keltezhető. A horizont gyökerei a Volga–Urál térségébe vezetnek, de egyúttal

honfoglalás kori Kárpát-medencei kapcsolatai is kimutathatóak.

Szrosztkinszkaja-kultúra

Nyugat-Szibéria déli részén és az Altaj hegység északi, erdős sztyeppi részén terjedt el, s M. P. Grjaznov különítette el az 1930-as

években. A Kr. u. 9–10. századra keltezhető műveltséget többnyire a jenyiszeji kirgiziek, illetve a kimekek hagyatékának tartják.

Zlivki-horizont

A Don és Szeverszkij-Donyec folyók középső folyása mentén, a füves sztyeppe területén terjedt el a Kr. u. 8–10. században. A 19. század végén előkerült, egyszerű gödörsírokkal és szerény leletanyaggal, valamint főleg szaltovói típusú kerámiával jellemezhető temetőt és annak körét a kutatás a Kazár Kaganátus bolgár etnikai komponensével kötötte össze.

Szokolovszkaja Balka-horizont

A Don alsó folyása mentén a Kr. u. 7. század végétől a Kr. u. 8.

zet állhat, itt már ugyanis magasabb fekvésű, hegyvidéki jellegű térszíni formákat találunk. Egyébként Etelköz nyugati határa valószínűleg nem az Al-Duna vonala lehetett, mivel az I. Bolgár Cárság régészeti hagyatéka ettől sokkal északabbra is nagy sűrűséggel fordul elő.

A Dnyeszter menti Szlobodzeja lelőhely az elmúlt évek régészeti szenzációja. Egy bronzkori kurgán betöltésébe, másodlagosan beásott több mint 20, a kutatók többsége szerint a magyarokhoz köthető temetkezés leletanyagában világosan tükröződnek a szláv kapcsolatok (pl. a késő Luka-Rakoveckaja-kultúra kerámialelei), de megjelenik a feltehetően a Krímből származó bizánci selyem és kerámia, sőt még egy Volga-vidéki eredetű, korongolt korsó is. A leletanyagban a Kárpát-medence 10. századi anyagi műveltségével párhuzamot mutató ékszer- és löszerszámtípusok mellett az alapanyag (aranyozott ezüst), a verektek növényi díszítése, valamint a nyugat felé tájolt koponyájú, nyüzött lóbrós temetkezési mód jelez egyértelmű kapcsolatot.

Keleti irányban a Dnyeper folyóig ma még nem áll rendelkezésünkre más hasonló lelet, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy más korszakokban és népeknél is a nagyobb folyóvölgyek a megtelepedés jellemző terüle-

Válogatás a Dnyeper középső folyásánál előkerült szubbotcyi és korobcsinói temetők 9. századi leleteiből, melyek a honfoglalás kori leletekkel mutatnak kapcsolatot. Ezen lelőhelyek, illetve további mintegy tucatnyi hasonló lelőhely anyaga alkotja a régészetileg Szubbotcy-horizontnak nevezett egységet, amely nagy valószínűséggel az egykori etelközi szállások területét rajzolja ki.

tei. A Dnyeper középső folyása mentén a mai Kryvyi Rih, Kirovohrad, Dnyipropetrovszk, Kremecsug térségében kerültek elő a szlobodzejaihoz hasonló leletek, melyeket az első, névadó lelőhelyük alapján régészetileg Szubbotcy-horizont néven tartunk számon. Ezek keletzése hagyományos és radiokarbon kormeghatározással is a 9. század második felére tehető. Így a leletanyag jellege és kora alapján az itt eltemetettek az etelközi szállások magyarjai lehetnek. Mindez meglepő összhangban áll az írott források időrendi adataival is, melyekben a magyarok a 9. század második fele, középső harmada előtt nem tűnnek fel.

LEVÉDIA LÉTE

A Dnyeper és a Volga folyó közti terület napjainkban a korai magyar történelem régészeti kutatásának legnagyobb fehér foltja. Mindössze a vorobjovkai sírt említhetjük a Don vidékén, mely bár erősen szaltovói (pontosabban pszeudoszaltovói) jellegű, de elsősorban a csat és néhány más jellegzetesség egyértelmű Volga–Urál-vidéki eredetre utal. A Don–Szeverszkij Donyc vidékén a 8. század középső harmadától feltételezett Levédia régészetileg jelenleg nem igazolható: itt sem a Kárpát-medenceiekkel rokon, de ami

RÉGÉSZETI HORIZONT

század végéig vagy a 9. század elejéig létezett. A leletkört A. I. Szemjonov különítette el az 1980-as évek első felében. A főként bizánci importtárgyakkal és pénzleletekkel, illetve temetkezési szokásaiban négyzetes és kör alakú árkokkal körülvett, kurgán alatti padmalyos sírokkal és gazdag állatmellékletekkel jellemezhető régészeti hagyatékat a kutatás a Kazár Kaganátus valódi kazár etnikumával köti össze.

Kusnarenkovói kultúra

V. F. Gening határozta meg az 1955–1959 között Baskíriában feltárt kusnarenkovói temető kapcsán. A főként kurgán alá történő temetkezésekkel jellemezhető műveltséget egy nomád etnikumhoz kötötték, amely a Kr.

u. 6. században az Urál keleti oldaláról költözött át a hegység nyugati felére. A kutatók többsége ebben a népességben a magyarok elődeit látja, akik az avarok vándorlása és az I. Türk Kaganátus létrejötte körüli népmozgások során vándorolhattak át az Urál nyugati előterébe. A kultúra a Kr. u. 6–8. század közé keltezhető és honfoglalás kori, valamint Dnyeper-vidéki régészeti kapcsolatai a fémleletek tükrében vitathatatlanok. Az Uráltól keletre a késő kusnarenkovói hagyatékat a 10. század elejéig tudja követni napjainkban a kutatás.

Karajakupovói kultúra

A kusnarenkovói műveltség szerves folytatása, korábban annak kései variánsának tartot-

ták. A G. I. Matvejeva által elkülönített leletkört V. A. Ivanov határozta meg önálló kultúráként, jöllehet lelőhelyei a kusnarenkovói műveltséggel együtt fordulnak elő. A Baskíria területén elterjedt kultúrát a Kr. u. 8–9. századra keltezi a régészeti kutatás.

Bakalszkaja-kultúra

Az Urálon túl térségének hun kori régészeti műveltsége, amelyet K. V. Szalnyikov az 1950-es években kezdett el kutatni az Iszety folyó völgyében elhelyezkedő Bolsoje Bakalszkoje gorygyiscse lelőhelyen. A Kr. u. 4–6. századi régészeti műveltség vizsgálata Sz. G. Botalov munkája nyomán vett új lendületet a kétezres évek második felében, és ezzel összeköthetővé

vált a Kr. u. 4. században záruló kései Szargatszka-kultúra hagyatéka a Kr. u. 6. századtól kezdődő kusnarenkovói kultúrával.

Szargatszka-kultúra

Az Urálon túl és Délnyugat-Szibéria déli, erdős sztyeppe (Barabai-sztyeppe) térségének legjelentősebb kora vaskori régészeti műveltsége az Irtis és a Tobol folyók mentén. A 20. század első harmadában azonosított kultúra a szkíta-szarmata kultúrkörhöz tartozik, annak lokális variánsa. A polietnikus régészeti kultúra – melyhez a kutatás többnyire a magyarok elődeit is sorolja – a Kr. e. 6–5. század és a Kr. u. 4. század vége közé keltezhető a legfrissebb eredmények alapján.

Válogatás az Urál nyugati oldalán, Baskíriában (Sztjerlitamak) és Tatárföld területén (Bolsije Tyigani) előkerült gazdag kora középkori (7–9. század) temetők azon leleteiből, amelyek a honfoglalás kori leletekkel mutatnak kapcsolatot.

még fontosabb lenne, volga-uráli eredetű leletek sem tűnnek fel. Sőt régészetileg jelenleg semmi jele annak, hogy a 6. századtól a 9. század elejéig a Volga keleti partjáról bármilyen népesség Európába költözött volna, aminek lehetőségét az írott források szerint a Kazár Kaganátus amúgy is eredményesen leszűkítette. Ezzel szemben a 9. század közepén lejátszódó vándorlás ma már egyértelműen kimutatható régészetileg is.

A Don-vidéki szállásterület egykori léte valójában egyedül a 13. században lejegyzett Dentümgöyer szó etimológiájára épült, melynek „Don-tói magyar”-ként való értelmezése azonban mára már meghaladottnak tekinthető. A „Don-tó” ráadásul a Szaltovo–Majackaja-kultúra alánjai által a 8–10. században rendkívül sűrűn lakott terület volt, Kelet-Európa az idő tájt egyik leg-sűrűbben lakott vidéke, így ide aligha költözhetek volna őseink.

Van azonban egy másik szempont is, mely ez ellen szól: Levédia Kazárián belüli „elhelyezését” az ótörök jövevényszavak átvételei helyszínének meghatározása motiválta. Azonban az említett térségben élő alánok nem törökök, hanem iráni nyelven beszéltek, az esetükben feltételezett török nyelvcsere nem bizonyított és nem is valószínű. Ugyanez a két érv igaz a Kaukázus északi előterére, a kaukázusi vagy Kuban-vidéki őshaza hipotézisére is. Az elmúlt egy-két évben ugyan izgalmas, a honfoglalás korihoz nagyon hasonló leletekről kaptunk híreket Krasznodar térségéből, mivel azonban ezek főként kincskeresők által gyűjtött, régészeti kontextus nélküli leletek, ráadásul a feltételezések szerint nem akna-, hanem az alánokra jellemző kamrasírokból kerültek elő, megítélésük még további alapos kutatásokat igényel.

Levédia elhelyezkedésének kérdése természetesen nem a kazár–magyar kapcsolatok tényét tagadja, pusztán az írott forrásokban megőrződött egykori kapcsolatok földrajzi helyét kell át gondolnunk. Az etelközi szállások hagyatékaiként meghatározható Szubbotcchorizont jellegzetes, törökülésben ábrázolt emberalakos veretei vagy éppen az ezüst-, illetve a préselt eljárással készült – bár szaltovói mintákkal díszített – ezüstveretek 9. századi feltűnése a szaltovói alán kamrasírokból bizonyíthatják az egykori kapcsolatokat. Kifejezetten kazár összefüggésekre utal – az íjak trapéz átmetszetű markolatlécei mellett – néhány verettípus, mely a Kazár Kaganátus Szokolovszkaja Balka-horizontjában és a honfoglalás kori leletanyagban egyaránt megjelenik, annak ellenére, hogy az előbbi a 9. század elejére megszűnt, és a „tényleges” kazárok 9–10. századi régészeti leleteit ma még nem ismerjük.

A Dnyeper és a Volga közötti területen régészetileg sokkal közelebbi párhuzamokat jelentenek az erdővel borított területek és az erdős sztyeppe határán élt egykori, valószínűleg finn-

ugor nyelven beszélő népek 9–11. századi temetői. Az ún. ősmordvin és őscseremis temetők azonban etnikai értelemben nem köthetők a magyarok elődeihez, a megfigyelt hasonlóságok elsősorban kulturális kapcsolatokként értelmezhetők, bár a számunkra érdekes leletanyag gyakori feltűnése női sírokban utalhat egykori beházasodásokra. Noha itt fennáll a két szempont – az uráli eredetű és a honfoglalás kori vonások – együttes megléte, további pontos kronológiai vizsgálatok elengedhetetlenek lesznek. Néhány magyargyanús leletről (pl. a Krjukovo Kuzsnoje-i 505. sír övveretei) már ki-

Válogatás az Urál keleti oldalán 2009-ben előkerült Ujelgi lelőhely azon leleteiből, amelyek a honfoglalás kori leletekkel mutatnak kapcsolatot.

derült, hogy technikai és anyag-összetételei jellegzetességeik alapján valószínűleg volgai bolgár eredetű tárgyak. Természetesen a tipológiai hasonlóságok, illetve azok jellegzetes elterjedési területeinek történeti-régészeti értelmezése továbbra is fontos feladat lesz.

A samarai Volga-könyöknél, a folyó bal partján ma hat-hét olyan, 8–9. századi lelőhelyet ismerünk (Nyemcsanka, Proletarszkoje gorogyisce stb.), melyek magyar szempontból figyelemre méltóak. Itt a fémleletek mellett az uráli jellegű kerámialeletek feltűnése a meghatározó jelenség (Bakalszkaja- és kusnarenkovói/karajakupovói kultúra). Ez utóbbiak között a kézzel formált, gömbös aljú, nyakukon zsinédgáncsú edényeket említhetjük, melyek ráadásul több telepen is előfordulnak már jóval korábban is.

A mikrorégió kora középkori leleteiből látható, hogy a hun kortól a 9. századig két-három időszakban is történt uráli eredetű betelepülés. A folyó jobb partján pedig feltehetően török nyelvű népek feltűnésének hasonló időrendjéről beszél újabban a kutatás, vagyis nem pusztán és elsődlegesen a volgai bolgárok feltűnése okozta a Volga-vidék „eltörökösödését”. A szaltovói kultúrkör területéről már egyértelműen van áttelepülésre utaló nyom a 7. század második feléből. Így amennyiben a Kazár Kaganátus bolgárokhoz köthető régészeti hagyatékához, a Zlivki-horizonthoz közeli leletek tűnnek fel a samarai Volga-könyök térségében, akkor megalapozottan feltételezhető a nyugati török nyelven beszélő népesség Középső-Volga menti jelenléte.

A VOLGÁTÓL KELETRE: MAGNA HUNGARIA

Azt, hogy a magyarok mikor és főként miért keltek át a Volgán és költöztek nyugatra, ma még nem tudjuk. Véleményem szerint azonban joggal feltételezzük – miként később a besenyők esetében erről az írott források is beszámolnak –, hogy erre az eseményre nem kerülhetett sor a kazárok közreműködése, hozzájárulása, szövetsége nélkül. Okként a Dél-Urál előterében a 8–9. század fordulóján déli irányból feltűnő besenyő, míg keleti irányból a kimek (Szrosztinszkaja-kultúra) hatás tűnik valószínűnek. Időrendileg pedig a 9. század középső harmada jöhet szóba, melyet a Kelet-Európában feltűnő Volga–Dél-

Válogatás a Dnyeszter középső folyásánál előkerült Szlobodzeja lelőhely 9. századi leleteiből, amelyek a honfoglalás kori, illetve a Dél-Urál/Volga-vidék hasonló korú leleteivel mutatnak kapcsolatot. Jelenleg Szlobodzeja a feltételezett etelközi szállások legnyugatibbi biztos lelőhelye.

Urál-vidéki leletek keltezése is alátámaszt. Ne feledjük azt sem, hogy ez az időrend összhangban van/lenne az írott források adataival is, melyek a 830/850-es évek előtt nem tesznek említést a magyarok elődeiről Kelet-Európában. A volgai átkelésre a legfrissebb kutatások szerint a Szamara városától északra található és a későbbi forrásokból jól ismert Zsiguli-átkelő környékén kerülhetett sor, ahol az összeszűkülő folyót kisebb szigetek is tagolják.

A Dél-Urál térségében a baskíriai és a kelet-tatarsztani 6–9. századi, ún. kusnarenkovói és karajakupovói régészeti műveltségek azok, amelyeket a magya-

rok elődeivel kapcsolatba hozott a kutatás. Ezen kultúrák lelőhelyei újabban a korábbiaknál jóval délebbre, az orenburgi füves pusztákon (Filippovka), illetve keletebbre, az Urálon túli erdős sztyeppéken (Szinyeglazovo, Karanajevo, Ujelgi) is előfordulnak, helyenként még a 10. századba is belenyúlva. Az Uráltól keletre fekvő területeken egyértelmű, jelentős változások mentek végbe a 8. század fordulóján (pl. a kurgántemetkezések eltűnése). Az Urál keleti oldaláról való átköltözést több eseményhez is kötötték, és többnyire az I. Türk Kaganátus megszületése körüli népmozgások északi hatásaként értelmezték.

A keleti előzményeket illetően a közelmúltban részletesen vizsgált Bakalszkaja-kultúra említhető (Kr. u. 4–6. század), melynek egyes lelőhelyein az ún. protokusnarenkovói kerámia aránya a 25%-ot is eléri. A Bakalszkaja-kultúra elkülönítése az Urálon túl erdős sztyeppi területén főként azért fontos, mert azt az időrendi hiátust sikerült vele kitölteni, amely a térség legjelentősebb vaskori eredetű kultúrájának, a Szargatszskaja-kultúrának a megszűnése miatt jelentkezett, amit egyes kutatók a magyarok elődeihez kötnek. A Kr. e. 6/5. és Kr. u. 4. század közötti Szargatszskaja-kultúra végét korábban sokan főként azért igyekeztek a 6. századra „felkeltezni”, hogy a kusnarenkovói kultúra kezdetével összeköthessék. A Bakalszkaja-kultúrában azonban egyértelműen a szargatkai tradíciók élnek tovább, és kusnarenkovói kapcsolatai is egyértelműek. A kultúra Kr. u. 4–6. századi időrendjét radiokarbon vizsgálatok tucatjai támasztják alá.

Mindemellett megjegyzendő, hogy napjainkban számos helyi kutató már egyáltalán nem lát magyar–ugor előzményeket a Szargatszskaja-kultúrában, hanem annak főként déli, szkíta jellegű vonásait, eredetét hangsúlyozzák. Noha e kérdés még jócskán igényel további kutatásokat, az biztos, hogy időben és térben is ez a legtávolabbi régészeti kultúra, amelyig a honfoglalás kori hagyatékból kiindulva több-kevesebb biztonsággal vissza tudunk nyúlni. A térség vaskorának előzményeit természetesen lehet vizsgálni, akárcsak a magyar nyelv kialakulását megelőző időszak uráli régészeti kultúráit. Ugyanakkor egyre több hazai kutató gondolja úgy, hogy az önálló magyar nyelv létrejötté (kb. Kr. e. 1000–500) előtti történések már nem tekinthetők a magyar őstörténet részének. ♦